NATIONALMUSEET

FØRKRISTNE KULTPLADSER

3. Halvårsrapport – Juni 2012

Med denne tredje halvårsrapport nærmer forskningsprojektet sig de første to års virksomhed siden starten i 2010. Rapporten omfatter perioden fra d. 1. januar til d. 30. juni 2012.

Projektets første halvår af 2012 markerer overgangen fra projektets indsamlingsfase til analyse- og publiceringsfasen. Projektets sidste udgravninger vil finde sted i efteråret 2012. Som omtalt i den foregående halvårsrapport støttes udgravningerne af Aage og Johanne Louis Hansens Fond.

De første overordnede analyseresultater vil foreligge dette efterår. Undersøgelserne af fundene fra offerpladsen på Trelleborg og menneskene i Hundstrup Mose er således ved at være afsluttet (jf. også Anne Birgitte Gotfredsens vedlagte interne rapport).

Efterårets udgravning på den rituelle plads på en bakketop ved Tissø har endvidere betydet, at vi for første gang i forbindelse med en moderne udgravning med stor sandsynlighed kan dokumentere ofringer af mennesker på tørt land.

Projektet har desuden i foråret opslået to stillinger; en forsker i to år til bl.a. området "rituel bygningskultur" og et ph.d.-projekt omkring førkristne stednavne og stednavnemiljøer i Sydskandinavien og projektets nøglepladser. Stillingerne forventes besat til august/september.

Et andet vigtigt punkt i projektets forskningsperiode er, at delprojekt D8 omhandlende udarbejdelsen af en syntese over det 1. årtusinde i Skandinavien er igangsat (se også nedenfor).

Forskning

Hovedprojektet omfatter nedenstående delprojekter:

D1 – Hoby, storgård og gravplads fra 1.-2. årh.
D2 – Gudme, stormandsresidens og kultpladser fra 3.-6. årh. (aktiveres 2012)
D3 – Toftegård, stormandsresidens fra 6.-9. år.
D4 – Tissø, stormandsresidens, samlingsplads og kultsted 6.-11. årh.
D5 – Ofringer fra Trelleborg og Hundstrup mose, 7.-10. årh.
D6 – Rituel bygningskultur i det 1. årtusinde e.Kr.
D7 – Antropologiske analogier til skandinaviske, førkristne ritualer.
D8 – Syntese over det 1. årtusinde i Skandinavien.
D9 – Særudstilling (aktiveres 2014)

Delprojekt 1 - Storgården ved Hoby og nypublicering af Hobygravene

v/ Susanne Klingenberg, Peter Steen Henriksen, Ruth Blankenfeldt og Museum Lolland-Falster.

Alt genstandsmateriale fra de berømte gravfund er blevet fotograferet af Nationalmuseets fotografer. Endvidere er arbejdet med nyoptagelser af samtidige, komparative gravfund fra Danmark og Nordtyskland igangsat.

Til årets udgravninger ved Hoby i 2012 har Kulturstyrelsen bevilget ca. 600.000 kr. Disse finder sted i august-september.

De zoologiske analyser af det meget omfattende faunamateriale sker ved projektets samarbejdspartner ZBSA på Gottorp Slot i Slesvig. Ud over arts- og aldersbestemmelse omfatter undersøgelserne også dna-analyser med henblik på mulig kortlægning af dyrenes oprindelse (lokale eller indførte individer).

Delprojekt 4 - Stormandskomplekset ved Tissø

v/ Lars Jørgensen, Josefine F. Bican, Anne Birgitte Gotfredsen, Peter Steen Henriksen og Kalundborg & Omegns Museum.

Den rituelle plads på Fugledegård – bygningsritualer og ofringer i tiden omkring 800 e.Kr.

I efteråret 2011 blev et formodet rituelt område (FG-2011) beliggende på Tissø-pladsens højeste punkt genåbnet og ca. 1000 m2 afdækket. Området, hvorfra et mindre knoglemateriale udgravedes i 1995, omfatter et 'sort lag' med ildskørnede sten, dyreknogler og en del metalgenstande fra især tiden omkring 800.

Anne Birgitte Gotfredsen har undersøgt det nye materiale fra 2011, og materialet har udvidet artslisten betragteligt med både fisk, fugle og pattedyr, som modsvarer de arter, som tidligere er fundet på den nærliggende residens på Fugledegård. Særligt skal fremhæves vingeknogle af havørn, som ellers kun er påtruffet i residensens haller og et par grubehuse af særlig karakter.

De tafonomiske analyser viser, at dyreknoglerne er særdeles fragmenterede og ganske afgjort repræsenterer måltidsrester og ikke slagteaffald. Knoglerne bærer snitspor, som indikerer konsumption, og den meget ringe knoglestørrelse – de fleste fragmenter er med gamle brud – tyder på, at de har været sønderdelt for at kunne komme i kogekarrene. De almindelige kødproducerende dyr dominerer, med svin som den hyppigst forekommende art. En stor andel af pattegrise på under et halvt år tyder på, at der her er tale om levn fra festmåltider. Desuden findes der enkelte knogler fra hest, som tyder på at de også indgik i de rituelle måltider. Dette er dels indikeret ved snitspor og gamle brud på knoglerne, dels ildskørning af visse rørknogler.

Blandt det nye knoglemateriale er også dukket menneskeknogler op, og det indikerer, at aflejringerne omfatter andet end levn fra *blot*-måltider. Aflejringernes indhold af samtidige metalgenstande indikerer netop ofringer, og de fundne menneskeknogler skal efter al sandsynlighed føjes til denne

tolkning. Der er således tale om en af de endnu få pladser fra vikingetiden, hvor vi kan påvise sandsynlige ofringer af mennesker.

Analyserne af det øvrige store naturvidenskabelige fundmateriale er påbegyndt, og i 2012-13 vil Peter Steen Henriksen fra Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser foretage analyser af aflejringernes makrofossiler m.v. med henblik på en mulig beskrivelse af de formationsprocesser, som har skabt de tykke aflejringer indeholdende knogler og genstande.

Gennemboret bronzeplade fra den rituelle plads ved Fugledegård. På blikket ses indridset en hest med hovedet til højre. På stykkets modsatte side findes indridset et sværd og en lanse. De simple billeder er attributter tilhørende guderne Odin og Tyr. Stykket er måske en symbolsk ofring til de to guder. Det måler blot 2x3 cm. (Foto Pia Brejnholt).

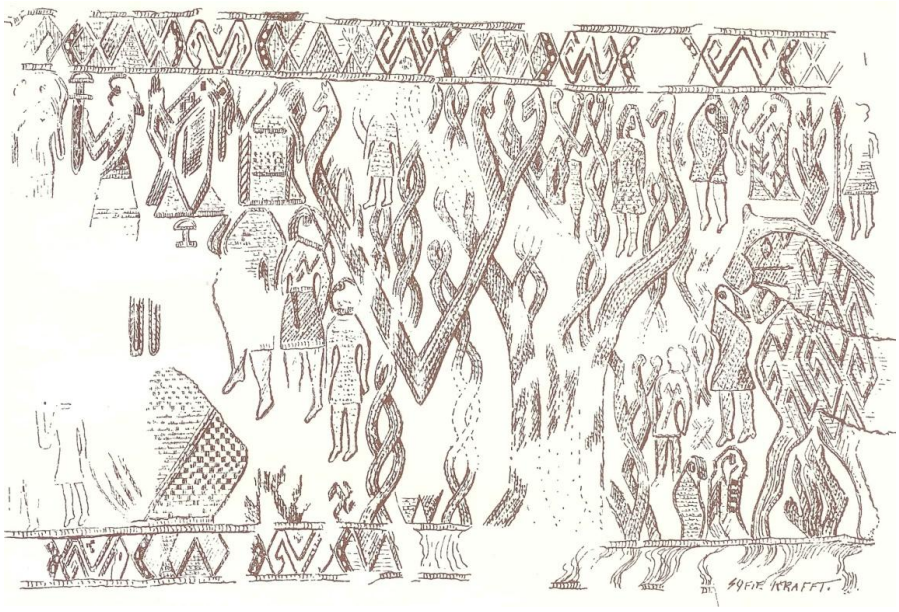

Billedvævning fra skibsgraven fra Oseberg i Norge, ca. 834 e.Kr. Vævningen viser et træ, hvori der ses flere hængte mennesker. Menneskeknoglerne fra Tissø synes at bekræfte billedet. (efter Krafft 1955).

Delprojekt 5 – Ofringer fra Trelleborg og Hundstrup mose

v/ Anne Birgitte Gotfredsen, Karin M. Frei, Charlotte Primeau og Lars Jørgensen.

Anne Birgitte Gotfredsen har afsluttet sine undersøgelser af dyreknoglerne fra tre offerbrønde på Trelleborg.Brøndene tilhører sandsynligvis tiden inden anlæggelsen af selve vikingeborgen i 980/81.

I brønd 47 lå en et år gammel gedebuk slået for panden sammen med to børneskeletter. Geden havde ildskørnede knogler, dog uden snitspor, og har formodentligt før deponering været over åben ild. Fra samme brønd fandtes adskillige hundeknogler af mindst to individer med snitspor, som bl.a. indikerer afskæring af kød. Dette er højst usædvanligt, idet hunde kun sjældent bærer slagtespor.

I brønd 121 lå hovedparten af en stor hund med intakte knogler og en ko henover to børn. Hunden er et langlemmet sundt individ, der med en skulderhøjde på 63 cm slutter sig til store hundeskeletter kendt fra øvrige skandinaviske offerkontekster. Koen er lille ungt individ. Generelt er de ofrede dyr unge eller netop udvoksede sunde dyr. Man udvalgte åbenbart de bedste dyr til guderne.

Brønd 50 indeholdt ingen hele dyr men disartikulerede knogler fra de almindelige husdyr. Skeletdel, fragmentering og snitspor indikerer, at de repræsenterer måltidsrester og evt. slagteaffald.

Den udarbejdede engelske rapport (vedlagt) vil danne grundlag for dels en fælles videnskabelig publikation om Trelleborg brøndene, dels det videre arbejde med en række formodede offerbrønde på Kalmergården. Disse genåbnes i 2012, og de foreløbige undersøgelser af deres faunamateriale tyder på, at de har en række ligheder med brøndene fra Trelleborg.

Delprojekt 6 – Rituel bygningskultur i det 1. årtusinde e.Kr.

v/Mads Dengsø Jessen (start 1/8) og Lars Jørgensen

Arbejdet omkring identifikationen af de førkristne rituelle bygninger er så småt ved at starte op i forbindelse med en 3D-rekonstruktion af residensen fra Tissø i det 10. årh. En af de formodede kultbygninger er sandsynligvis en stavkonstruktion, som rummer visse arkitektoniske ligheder med norske stavkirker fra det 11.-12. årh. Et første forsøg på rekonstruktion vist nedenfor har derfor taget udgangspunkt i traditionel norsk arkitektur. Der er tale om et første rekonstruktionsudkast, og yderligere forslag vil også blive udarbejdet på grundlag af sydskandinavisk bygningsarkitektur.

Allerede på nuværende tidspunkt står det imidlertid klart, at de formodede kultbygninger fra det 1. årtusinde e.Kr. viser en stor arkitektonisk variation. Alene sekvensen med fem kultbygninger fra det 8.-11. årh. på residensen ved Tissø viser anvendelsen af fem forskellige arkitekturformer – fra ganske små bygninger til store velbyggede huse.

Fra den 1. august ansættes Ph.d. Mads Dengsø Jessen i projektet til bl.a. at beskrive opkomsten og udviklingen af de førkristne kultbygninger frem til de første kristne kirker.

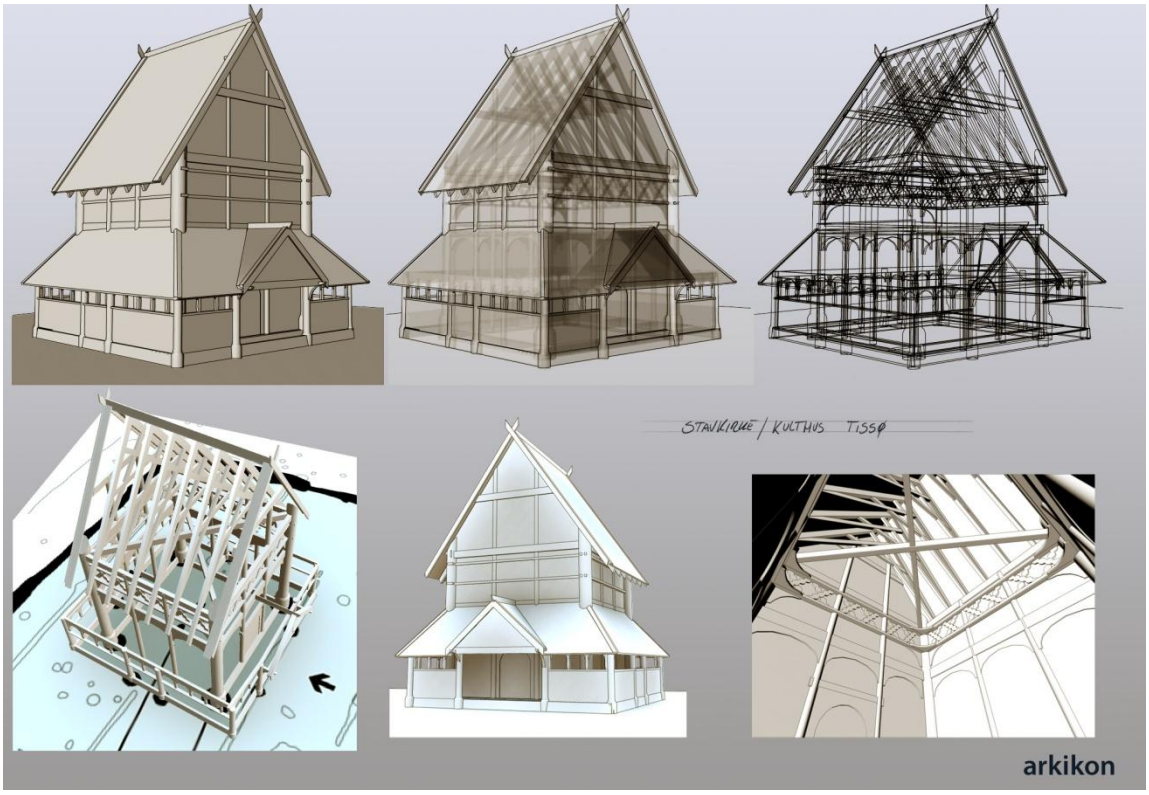

Rekonstruktion af kultbygning fra det 10. årh. på residensen ved Tissø. Som grundmodel er forsøgt anvendt norsk stavkirkearkitektur fra det 11.-12. årh., som er lagt ned over stolpesætningen i kultbygningen (nederst til venstre). Grafik: Ragnar Børsheim/Arkikon.

Delprojekt 7 - Antropologiske analogier til førkristne ritualer

v/ Inge Schjellerup (afsluttet maj)

Siden 1. maj har Inge Schjellerup været tilknyttet projektet til primært at foretage litteratursøgning med henblik på opstilling af modeller, hvorpå projektets arkæologiske materiale kan testes. Området omfatter både etnografisk og arkæologisk materiale fra Meso- og Sydamerika, samt Afrika. Disse etnografiske analogier demonstrerer forskellige kulturformers opfattelse og anvendelse af adskillige rituelle lokaliteter i det omgivende landskab. Inge Schjellerup har ved afslutningen af delprojekt 7 afrapporteret sit forskningsarbejde.

Delprojekt 8 – Syntese over det 1. årtusinde i Skandinavien

v/Lars Jørgensen

Mennesket har altid haft et helt grundlæggende behov for at forstå den verden, som det gennem årtusinder har været og stadig er en del af. Et velorganiseret verdensbillede var for mennesker en nødvendighed for at

kunne leve i og forstå den omgivende verden. Alt efter det omgivende miljø og tiden har man naturligvis konstrueret skiftende kosmologier, men grundtanken har været stort set uændret – at organisere et forståeligt verdensbillede, som kunne hjælpe mennesket til at styre sikkert gennem tilværelsen. Gennem arkæologiske fund fra forhistorisk og tidlig historisk tid får vi ofte et glimt af eller måske endda et reelt indblik i de forgangne kosmologiske verdener. Der er som regel blot tale om brudstykker af ofte meget komplekse billeder. Med nye data i form af arkæologiske udgravninger og fund, som behandles i et projekt som "Førkristne kultpladser", så vokser vort indblik i de tidligere generationers mentale landskaber imidlertid støt og sikkert.

Mentale landskaber fra nordisk vikingetid

Den stigende mængde arkæologiske fund betyder, at vi gradvist begynder at få et bedre indblik i for eksempel vikingetidens organisering af specielt det religiøse landskab. Udgravningen af det muligvis kongelige storgårdskompleks ved vestbredden af Tissø har afsløret eksistensen af et rituelt landskab omkring selve residensen. Indenfor en afstand af ca. 1 km er der på markante steder i landskabet påvist mindst seks rituelle pladser, som var i funktion under vikingetiden. I søen, hvis navn er afledt af guden Tir/Tyr, er således fundet ofrede våben og smykker, i Halleby Å var nedlagt en håndværkers værktøjskiste og enkelte sværd, i moseområdet Maderne er fundet talrige hesteknogler fra mulige ofringer, på en nærliggende bakketop er udgravet de tydelige levn fra rituelle måltider blandet med ofrede sølvgenstande, smykker og glasperler. På markedspladsområdet er fundet flere offerbrønde indeholdende dyreskeletter. Endelig er der på selve storgården påvist flere rituelle anlæg og bygninger. Der er sandsynligvis endda kun dele af det oprindelige rituelle landskab vi har afdækket.

I dag er stederne ved Tissø næsten alle navnløse, men rituelle pladser af tilsvarende karakter i det øvrige Norden viser, at de ofte har eller har haft sakrale stednavnebetegnelser alt efter deres funktion. Billedet fra Tissø vidner om en meget bevidst organisering af landskabet, og pladsernes meget forskellige karakter er en indikation på, at der var differencer med hensyn til deres rituelle funktioner: ofringer til forskellige guder, tidsmæssige forskelle for ritualerne osv.

Tilsyneladende havde stort set alle karakteristiske steder i landskabet en betydning som betød, at en række ritualer var tilknyttet disse. Tætheden af pladserne viser, at vikingerne lagde deres kosmologiske opfattelse ned over det omgivende miljø, som på alle måder synes at have været "gennemsyret" af deres verdensbillede. Vikingetidens mennesker havde således organiseret disse "mentale" landskaber, hvor deres religiøse verdensbillede fik et konkret fysisk udtryk. En plads som Tissø giver os et enestående indblik i kompleksiteten af disse landskaber på det lokale plan.

I delprojekt 8 vil blive udarbejdet en syntese, som bl.a. vil beskrive den sene førkristne kosmologi. Fra lokale landskaber som Tissø til de organiserede landskaber med en langt større geografisk udstrækning, som vi får gennem de

billeder, som toner frem af de nærmest "fossile" sakrale stednavnemiljøer i specielt de svenske landskaber.

Gæsteforskere

Projektet har i første halvår haft besøg af en række svenske arkæologer og zoologer, som alle arbejder med emner af stor relevans for projektet. Svensk arkæologi har gennem en længere årrække arbejdet med den sene førkristne religion og har oparbejdet en stor ekspertise inden for specielt de skriftlige kilders udsagn i kombination med arkæologien. Det danske projekts tværvidenskabelige indfaldsvinkel er imidlertid ikke forsøgt anvendt i Sverige i samme omfang, som vort projekt lægger op til.

Torun Zachrisson, Stockholms Universitet (arkæolog)
Ola Magnell, Riksantikvarämbetet, Lund (zoolog)
Michael Olausson, Riksantikvarämbetet/Stockholm (arkæolog)
John Ljungqvist, Uppsala Universitet (arkæolog)
Per Frölund, Upplandsmuseet (arkæolog)

Konferencedeltagelse og -foredrag

Ruth Blankenfeldt: Deltagelse med foredrag omkring Hoby i seminaret "*Rome and the germanic Elite in the 1st century AD"*, 25.-28- januar, Danske Institut i Rom**.**

Anne Birgitte Gotfredsen: Deltagelse i seminar med besøg af John Ljungkvist og Per Frölund vedrørende Gl. Uppsala i Sverige d. 16/4 på Nationalmuseet.

Anne Birgitte Gotfredsen: Deltagelse med to indlæg*: "Foreløbige resultater fra Fugledegård 2011, rituelt område" og "Kultiske brønde på Trelleborg".* Ved seminar med Ola Magnell, Riksantikvarieämbetet, Lund, som var inviteret til diskussion af identifikation af rituel aktivitet ud fra faunamaterialer fra bl.a. Uppåkra og Frösö Kirke. Nationalmuseet d. 9. maj.

Lars Jørgensen: Deltagelse i seminaret *"Rome and the germanic Elite in the 1st century AD"*, 25.-28- januar, Danske Institut i Rom.

Lars Jørgensen: Deltagelse i konference omkring Ikke-kristen religion i Norden, 23.-26. April, Bergen

Lars Jørgensen: Deltagelse i seminar omkring nyt våbenofferfund fra Magrowo, Polen. 9.-12. Juni i Magrowo.

Susanne Klingenberg: Deltagelse med foredrag omkring Hoby i seminaret "*Rome and the germanic Elite in the 1st century AD"*, 25.-28- januar, Danske Institut i Rom.

Formidling: Foredrag, TV og radio

Josefine F. Bican: Foredrag om "*Tissø historik og nye resultater*", 11. januar, Nationalmuseet.

Josefine F. Bican: Foredrag om " *Tissø – et magtcenter gennem 500 år*", 23. februar, Folkeuniversitetet Randers.

Josefine F. Bican: Foredrag på Forsknings døgn ”S*pektakulære Vikinger ved Tissø*”, 19. april på Holbæk Bibliotek (75-80 tilhørere).

Josefine F. Bican: Foredrag på Forsknings døgn ”*Spektakulære Vikinger ved Tissø*”, 21. april på Formidlingscenter Fugledegård, (80-85 tilhørere).

Anne Birgitte Gotfredsen: Foredrag på seminar med zoologen Ola Magnell omkring faunaanalyser af materiale fra jernalder og vikingetid på Nationalmuseet, 9. maj.

Lars Jørgensen: Arrangør af foredragsaften og omvisning af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab på Nationalmuseet, 16. februar.

Lars Jørgensen: 10 dobbeltimer med forelæsninger omkring jernalder og vikingetid i Mellemsverige på Saxoinstituttet, Københavns Universitet, februar-maj.

Publikationer (titler udgivet 2012:1)

Josefine Franck Bican: Forskningsgravning – en nødvendighed. *Arkæologisk Forum* nr. 26 2012, s. 28-30.

Josefine Franck Bican, Anna Severine Bech and Susanne Klingenberg: ”Pre-Christian Cult Sites – archaeological investigations.” I: Hans Chrisitan Gulløv, Peter Andreas Toft & Caroline Polke Hansgaard (red*): Challenges and solutions. Nortern Worlds – Report from workshop 2 at the National Museum, 1 November 2011*, s. 261-268.

Gotfredsen, Anne Birgitte: Three Wells at the Viking Age Stronghold of Trelleborg, Zealand - The Animal Bones. Report June 2012. 23 pp., 9 Tables, 8 Figures & Appendix (*intern rapport vedlagt*).

Medarbejdere

Sofie Drotner, forskningsassistent, til primært opbygning af projektets hjemmeside (ophørt 03/12).

Josefine Franck Bican, forskningsassistent, til koordinering af arbejdet med publikationen af stormandskomplekset ved Tissø (ansat siden 1/1 2011 med 30 t/uge).

Susanne Klingenberg, mus.insp. ved Nationalmuseet. Varetager undersøgelser og bearbejdning af storgården ved Hoby med henblik på publicering af denne og de ældre gravfund.

Peter Steen Henriksen, seniorforsker, varetager de naturvidenskabelige analyser og tolkning af aflejringer af formodet ritual karakter.

Inge Schjellerup, projektseniorforsker, varetager indsamling og opstilling af analogier til de skandinaviske arkæologiske pladser gennem fund og beskrivelser af etno-arkæologiske og antropologiske rituelle pladser og ritualer (ophørt 05/12).

Anne Birgitte Gotfredsen, projektforsker, foretager arts- og aldersbestemmelser, analyser af faunamaterialet fra storgårdene ved Tissø og Toftegård, samt offerbrønde på Trelleborg (ansat siden 1/9 2011).

Sandie Holst, stud.mag., medhjælp til genstande, databaseregistrering og hjemmeside (timeansat).